

Byzantina Symmeikta

Vol 32 (2022)

BYZANTINA SYMMEIKTA 32

Βιβλιοκρισία: Γιώργος ΠΑΛΛΗΣ, Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Ανασυνθέτοντας μια μικρή βυζαντινή πόλη, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2020

Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.29549](https://doi.org/10.12681/byzsym.29549)

Copyright © 2022, Μαρία ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ Μ. (2022). Βιβλιοκρισία: Γιώργος ΠΑΛΛΗΣ, Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Ανασυνθέτοντας μια μικρή βυζαντινή πόλη, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2020. *Byzantina Symmeikta*, 32, 515–518.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.29549>

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ, *Από τη Λαμία στο Ζητούνι. Ανασυνθέτοντας μια μικρή βυζαντινή πόλη*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2020, 162 σελ. + 29 εικ. ISBN 978-960-01-2095-0

Η μελέτη έχει ως στόχο την ανασύνθεση της ιστορίας της Λαμίας από την πρωτοβυζαντινή μέχρι την υστεροβυζαντινή περίοδο. Η πραγμάτευση ακολουθεί χρονολογική σειρά. Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο *Η πρωτοβυζαντινή Λαμία και η ύπαιθρός της* παρουσιάζεται η θέση της πόλης στο διοικητικό και εκκλησιαστικό σύστημα της πρωτοβυζαντινής περιόδου, με αναφορές στη διείσδυση του χριστιανισμού. Η επισκοπή Λαμίας αναφέρεται για πρώτη φορά στην Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο (431) ως υποκειμένη επισκοπή της μητρόπολης Λαρίσης. Η ανάπτυξη της πόλης ήταν αποτέλεσμα της θέσης της πάνω στον οδικό άξονα που συνέδεε την κεντρική με τη νότια Ελλάδα. Επίσης, η πόλη βρισκόταν πάνω σε δρόμο που ακολουθούσε την κοιλάδα του Σπερχειού, περνούσε μέσα από τον Μπράλο και κατέληγε στη βόρεια ακτή του Κορινθιακού. Οι ίδιοι δρόμοι διατήρησαν τη σημασία τους και κατά τους επόμενους αιώνες. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της παλαιοχριστιανικής πόλης, τα οποία, όπως επισημαίνεται από τον συγγραφέα, δεν έχουν συστηματικά ανασκαφεί και μελετηθεί και επομένως δεν βοηθούν όσο θα ανέμενε κάποιος στην διαμόρφωση εικόνας για την πόλη. Το σημαντικότερο εύρημα είναι βασιλική στο κέντρο της σημερινής πόλης, η οποία χρονολογείται από τους ερευνητές από τον 5ο μέχρι το πρώτο μισό του 6ου αιώνα.

Ακολουθεί το κεφάλαιο *Οι μεταβατικοί αιώνες και το ερώτημα της ερήμωσης* σχετικά με την τύχη της πόλης από τα μέσα του 6ου αιώνα, οπότε σταματούν οι αναφορές στη Λαμία, μέχρι τον 9ο αιώνα, όταν συμμετέχει στη σύνοδο του 869-870 ο επίσκοπος Ζητούνιου. Το Ζητούνι στη μεσοβυζαντινή περίοδο αποτελεί το θέμα του τρίτου κεφαλαίου (*Το μεσοβυζαντινό Ζητούνι*). Η μεσαιωνική πόλη αναπτύχθηκε στους δυτικούς και νότιους πρόποδες

του κάστρου. Το Ζητούνι και η ευρύτερη περιοχή συνδέονται με τους βυζαντινοβουλγαρικούς πολέμους και με την οριστική απώθηση των Βουλγάρων από την κεντρική Ελλάδα μετά τη μάχη του Σπερχειού (997). Το κεφάλαιο κλείνει με τον οικισμό της Ραβέννικας, έδρα επισκοπής, η θέση του οποίου παραμένει άγνωστη. Το τέταρτο κεφάλαιο επιγράφεται *Ένα πολίχνιο ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δύση* και έχει ως αντικείμενο το Ζητούνι της ταραγμένης υστεροβυζαντινής περόδου, όταν αυτό περιέρχεται διαδοχικά στο λατινικό βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το δεσποτάτο της Ηπείρου, τους Αγγέλους της Θεσσαλίας, το δουκάτο των Αθηνών, τους Καταλανούς και τους Οθωμανούς. Ο συγγραφέας διευκρινίζει ότι χρησιμοποιεί τον όρο *πολίχνιον* όχι με τη σημασία του μικρού οικισμού, αλλά με αυτή του κάστρου υιοθετώντας σύγχρονη άποψη για τη σημασία του όρου στην ύστερη βυζαντινή περίοδο. Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα. Το κείμενο ολοκληρώνεται με ένα παράρτημα που περιλαμβάνει χρονολόγιο και κατάλογο των μαρτυρούμενων επισκόπων και τη βιβλιογραφία. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει, εκτός σελιδαρίθμησης, σειρά φωτογραφιών από θέσεις που έχουν ανασκαφεί, γλυπτά, καθώς και χάρτης, όπου σημειώνεται ο εντοπισμός στην ευρύτερη περιοχή αρχαιολογικών καταλοίπων (ίχνη οχυρώσεων και νεκροταφεία).

Η ουσιαστικότερη συμβολή του βιβλίου είναι η συγκέντρωση, σύνθεση και κυρίως κριτική αξιολόγηση του αρχαιολογικού υλικού, το οποίο έχει αποσπασματικό χαρακτήρα και δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης. Ο συγγραφέας επισημαίνει τις αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο μελετητής στο εγχείρημα της σύνθεσης αυτού του υλικού. Όπως σε κάθε μεσαιωνική πόλη με συνεχή κατοίκηση, έτσι και στη Λαμία η άναρχη και ανεξέλεγκτη δόμηση κατά τους νεώτερους χρόνους έχει καταστρέψει τα κατάλοιπα του παρελθόντος. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα είναι η έλλειψη συστηματικών ανασκαφών. Ωστόσο, όπως σωστά διαπιστώνει ο συγγραφέας, η απουσία αρχαιολογικών καταλοίπων δεν σημαίνει υποχρεωτικά έλλειψη οικονομικής δραστηριότητας. Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνονται λιγοστά νομισματικά ευρήματα, καθώς και γλυπτά που έχουν βρεθεί κυρίως ενσωματωμένα σε μεταβυζαντινά κτίσματα και υποδηλώνουν την ύπαρξη οικοδομικής δραστηριότητας κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Σίγουρα, ιδιαίτερη θέση κατέχει το γλυπτό με την παράσταση κενταύρου που παίζει μουσικό όργανο. Το γλυπτό, το οποίο είναι μοναδικό ως προς το θέμα της παράστασης, χρονολογείται τον 11ο αι. και πιθανώς ήταν αποτέλεσμα των προτιμήσεων ενός μορφωμένου (κοσμικού;) παραγγελιοδότη της εποχής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση σχετικά με την εξέλιξη της πρωτοβυζαντινής Λαμίας κατά τους λεγόμενους μεταβατικούς αιώνες και τον μετασχηματισμό της σε μεσαιωνική πόλη. Το ζήτημα εγγράφεται στο γενικότερο πρόβλημα της απουσίας γραπτών μαρτυριών και αρχαιολογικών καταλοίπων από τον 7ο μέχρι τον 9ο αιώνα και στον προβληματισμό σχετικά με την ασυνέχεια των πόλεων κατά τους μεταβατικούς αιώνες. Η απάντηση δεν μπορεί να είναι μονολεκτική, καθώς τα τεκμήρια είναι πενιχρά και η ερμηνεία τους ποικίλλει. Ο συγγραφέας προβληματίζεται επίσης σχετικά με τον χαρακτήρα της σλαβικής διείσδυσης στην περιοχή, διατηρεί ωστόσο επιφυλάξεις ως προς τη θεωρία σχετικά με την εγκατάλειψη της πόλης ήδη από τα μέσα του 6ου αιώνα. Την ίδια επιφύλαξη διατηρεί επίσης, δικαιολογημένα, όσον αφορά στον ρόλο που έχει αποδοθεί από νεώτερους ερευνητές στην κοιλάδα του Σπερχειού ως σιτοπαραγωγού περιοχής που ανεφοδίαζε τον 7ο αιώνα την Κωνσταντινούπολη.

Ορισμένες παρατηρήσεις – συμπληρώσεις θα μπορούσαν να γίνουν όσον αφορά την ερμηνεία κάποιων γραπτών μαρτυριών. Η αντικανονική χειροτονία γύρω στο 1393 του Σάββα ως επισκόπου Ζητουνίου από τον μητροπολίτη Λαρίσης, ενέργεια που προκάλεσε την αντίδραση του Πατριαρχείου, εντάσσεται στην εχθρότητα του ορθοδόξου κλήρου προς τους Λατίνους και σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί μεμονωμένο συμβάν. Η στάση που υιοθέτησε ο επίσκοπος Ζητουνίου απέναντι στην οθωμανική προέλαση στην κεντρική και νότια Ελλάδα ταυτίζεται με αυτή άλλων επισκόπων της ίδιας περιόδου. Εκτός από τον επίσκοπο Σαλώνων, στον οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας, ο μητροπολίτης Αθηνών Δωρόθεος ήταν ένας άλλος ανώτερος κληρικός που το 1393 κάλεσε τους Οθωμανούς να έλθουν στην επαρχία του, για να τον αποκαταστήσουν στον θρόνο του. Η παράδοση του Ζητουνίου στους Βενετούς το 1423, την οποία διαπραγματεύτηκε ένας αξιωματούχος με το όνομα Καντακουζηνός που είχε αποσταλεί από την Κωνσταντινούπολη ως διοικητής της πόλης, πρέπει επίσης να ενταχθεί στο ιστορικό της πλαίσιο και να συσχετισθεί με ανάλογες ενέργειες στην Πελοπόννησο την ίδια περίοδο. Η εκτίμηση του αριθμού των εστιών στο Ζητούνι κατά τον 14ο αι. σε τριακόσιες είναι ελλιπώς τεκμηριωμένη. Το γεγονός ότι αυτός ήταν ο αριθμός των εστιών την ίδια περίοδο στην Καλαμάτα, την Ανδρούσα και το κεντρικό λιμάνι της Γλαρέντζας, καθώς και ότι σε οθωμανική απογραφή του 1466 αναφέρονται 395 χριστιανικές και 119 μουσουλμανικές εστίες στο Ζητούνι δεν επαρκούν για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Το μικρό σχήμα του βιβλίου ευθύνεται για κάποια μειονεκτήματα. Η απουσία ενός σχηματικού, έστω, χάρτη των δρόμων που διέρχονταν από την

περιοχή δυσκολεύει τον αναγνώστη να διαμορφώσει εικόνα για την καίρια σημασία της πρωτοβυζαντινής Λαμίας και του βυζαντινού Ζητουνίου στις οδούς επικοινωνίας. Η ύπαρξή του θα επέτρεπε επίσης να αναδειχθεί περισσότερο η σύνδεση του Ζητουνίου με την ακτογραμμή της ανατολικής Ελλάδας, χάρις στην οποία εξασφαλιζόταν η επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη και τον Εύριπο, το κυριότερο κέντρο του βενετικού εμπορίου στην ανατολική Ελλάδα. Η καλύτερη ποιότητα της εκτύπωσης των εγχρώμων φωτογραφιών θα μπορούσε επίσης να συμβάλει στη διαμόρφωση αρτιότερης εικόνας της πόλης.

Παρά τον συνοπτικό χαρακτήρα του –και ίσως ακριβώς για αυτό– το βιβλίο αποτελεί μία περιεκτική και κατατοπιστική επιτομή της ιστορίας της Λαμίας – Ζητουνίου και της γύρω περιοχής από τον 5ο έως τον 15ο αι. Στην υπάρχουσα έρευνα ο συγγραφέας έρχεται να αξιολογήσει τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, να ενσωματώσει νεώτερες ειδικές μελέτες και να καταθέσει με τρόπο σαφή και δημιουργικό τα συμπεράσματά του.

ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / ΕΙΕ
Τομέας Βυζαντινών Ερευνών